

Поетія XVI–XVIII століть у науковому баченні Івана Франка

О. О. Злотник-Шагіна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Corresponding author. E-mail: ozlotnik@bigmir.net

Paper received 16.11.16; Accepted for publication 25.11.16.

Анотація. У статті досліджується специфіка інтерпретації Іваном Франком феномену української поезії епохи Бароко. Наголошується на тому, що багато текстів учений вперше опублікував і прокоментував. Підкреслюється, що особливо позитивні оцінки він дав віршам на національну тематику, збірці духовної лірики «Богогласник». Климентія Зіновієва і Григорія Сковороду він називав справжніми українськими поетами.

Ключові слова: Іван Франко, українська поезія, епоха Бароко, бурлескно-трагедійна поезія.

Вступ. Наукова спадщина Івана Яковича Франка містить ряд праць, присвячених давній українській поезії. Важливим внеском ученого є те, що він знайшов у архівах багато рукописів давніх поетичних текстів, опублікував їх і супроводив солідними науковими розвідками, багато з яких мають новаторський і відкриваючий характер. Так, Іван Франко писав про зародження, становлення і розвитку давньої української поезії у таких працях, як «Южнорусская литература», «Нарис українсько-руської літератури», «Історія української літератури», фрагментарно у праці «Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.». Таким чином дослідник репрезентував масштабну систему історії становлення і розвитку української поезії. Цим і пояснюється **актуальність** дослідження.

Постановка проблеми. Стаття «Южнорусская литература» стала однією з перших, присвячених цій тематиці. Говорячи про поезію XVII–XVIII століть як літературний жанр, Франко відносить до неї також віршовані інтермедії до драматичних творів. Особливо наголошує дослідник на тому впливові, який цей жанр справив на поетичні тексти таких відомих поетів того часу, як Климентій Зіновій та Іван Некрашевич. В «Історії української літератури» Іван Франко подає ширшу характеристику українського віршування, наводить багато цитат, переказує тексти творів. Він правомірно робить висновок про те, що «мова на вірші, вже в XVI ст. занесена до нас із Польщі, в XVII ст. значно розширилася. Вже не лише дедикації та описи гербів у титлових листах книжок укладено віршами; тепер маємо і віршові передмови і посліловія, віршові вставки в прозові твори, віршові панегірики і більші віршовані твори в епічній і драматичній формі. Вірші переважно силабічні, балакучі, повні чи то теологічної, чи схоластичної фразеології, та все-таки ще не такі пусті, як величезні віршовані потвори Івана Максимовича і інших віршарів другої половини XVII ст. В початках XVII ст. життя на Україні було таке різностороннє, шумне і багате подіями, що навіть мимо волі віршарів відгуки його попадали до їх творів і дають їм певну, коли й не літературну, то все-таки культурно-історичну вартість. Се тим більше, що автори тих віршів були звичайно не фаховими римоплетами, а бралися за перо принагідно, коли щось незвичайне запахувало їх фантазію або їм хотілося якісь свої думки та уваги досадніше вбити в тямку читачам» [2, с. 273–274].

І. Франко зауважує на тих віршованих текстах, які побачили світ окремими книжечками. Зокрема, до

таких належать різдвяні декламації «Вірші на Рождество Христове» (1616) Памви Беринди, «Візерунок цнот» (1618) Єлисея Плетенецького, «Лямент» на смерть Леонтія Карповича (1620) Мелетія Смотрицького, «Вірші на жалісний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» (1640) Касіяна Саковича та інші менші за обсягом художні поетичні тексти. Важливо, що вчений фактично першим серед українських істориків літератури почав досліджувати творчість поета Віталія. Він звернув увагу на те, що багато «гномів» Віталія позначені численними впливами усної народної творчості, тут також є афоризми з творчості польського поета Яна Кохановського.

Іван Франко першим проаналізував анонімний твір «Лямент о утрапеню міщан острозьких» (1636), назвавши його поемою. Досить упереджену оцінку дав учений збірці Кирила Транквіліона-Ставровецького «Перло многоцінное» (1646). Її твори дослідник характеризує як «наскрізь шаблонні й імперсональні», тому їх не можна називати, як це робить автор, красивими і глибокими. Очевидно, таке ставлення Івана Франка до збірки, що в історії української літератури займає досить визначне становище, було зумовлене помітними прокатолицькими позиціями Кирила Транквіліона-Ставровецького, що було неприйнятним для вченого. Іван Франко особисто не підтримував такі позиції, вважаючи їх зрадницькими по відношенню до українського народу. Література другої половини XVII століття в «Історії української літератури» Франка виділена окремим розділом. Ставлення Франка до духовної поезії, панегіричних творів, курйозного віршування є досить упередженим і неправомірно критичним. Франко упереджено говорить про це з огляду на фактичну відсутність у цих творах національних суспільно-політичних позицій.

Особливу увагу звертає Іван Франко на твори, присвячені національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького. Вивченню цього питання присвячені такі його праці, як «Хмельниччина 1648–1649 рр. у сучасних віршах» (1898), «Студії над українськими народними піснями» (1913) та ін. У першому дослідженні зібрано та подано 13 латиномовних творів, 28 польськомовних, один україномовний. Іван Франко детально аналізує різні думки і підходи щодо Хмельниччини у віршах. Він наголошує: «Ми привикли від польських істориків слухати запевнень, що Хмельниччина була виключно соціальним бунтом, повстанням хлопів проти панів або, як говорить лірик Куліш, руїників проти культурників. Усякі націона-

льні і релігійні мотиви, мовляв, не мали в тім темнім русі ніякої ваги, були прищеплені до нього пізніше православними духовними, сліпими кобзарями та нетямущими українськими публіцистами і істориками-патріотами» [3, с. 207]. Проте козацькі автори вже у перемозі під Жовтими Водами побачили початок, як наголошує вчений, генерального «обрахунку» з поляками за національне і релігійне гноблення українців.

За працю «Студії над українськими народними піснями» 1917 року Російська Академія наук посмертно присудила Франкові премію імені О. О. Котляревського. Важливим здобутком і відкриттям дослідника у цій праці є обстоювання тези про суттєвий і незаперечний вплив усної словесності на літературу. Крім народних пісень, Франко цікавиться також художніми текстами, які являють собою напівпісні-напіввірші книжного походження. Тут дослідник дав власні реконструкції напівкнижних текстів про Хмельниччину, зокрема таких, як «Чи не той то хміль, що коло тичини в'ється?», «Висипався хміль із міха», «Глянь, обернися, стань, задивися», «Він глянув, як звір...», «Отак то пиха наробила лиха». Дослідник цілком правомірно робить наголос на тому, що ці твори стали відгуком на повстання Хмельницького і засвідчили його художньо-поетичну інтерпретацію.

Дослідник звертає значну увагу на постать Йосипа Шумлянського, якому присвітив кілька статей. Згадує про нього і в «Історії української літератури», зазначаючи: «Від сього ж єпископа лишилася нам вірша про похід короля Собеського під Відень 1683 р., в якім походить й сам Шумлянський брав участь, вірша без поезії, але цікава задля свогого полонофільського і наскрізь світського характеру» [2, с. 318]. Критично ставиться Франко до езуйтської діяльності письменника. Цікавою і ґрунтовною з точки зору аналізу тексту є спеціальна стаття вченого під назвою «Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683–1686 рр.» (1901). Тут дослідник з'ясовує питання авторства цього твору, наголошуючи, що його написав саме Шумлянський. Передусім учений вважає цей вірш цікавим для істориків літератури. Також цінність цього поетичного тексту вбачає у тому, що він написаний руським письмом.

Вірші на історичну тематику досліджує Іван Франко також у праці «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.», зокрема ті, які присвячені подіям австротурецької війни 1683–1686 рр. Франко вважає книжними і напівісторичними також такі твори, як «Пісня Київська» та «О Мукач, Мукачосирошений», знайдені ним у Кам'янському «Богогласнику» 1734 року. Це твори з Карпатського регіону, які розповідають «про далекі центри національного життя, свідомість, про його ворогів» [5, с. 218]. Тут турецько-татарські нападники називаються «агарянами». Вчений наголошує на патріотизмові українців, їх здатності об'єднатися у протистоянні з ворогами.

Особливий інтерес у Франка-науковця викликала укладена у Карпатському регіоні 1734 року збірка духовних віршів на неділі та свята протягом року під назвою «Богогласник». Цей твір став своєрідною передтечею славнозвісного «Богогласника», надрукованого і складеного у Почаєві 1790 року. Іван Франко наголошує на новій тенденції у літературі, що поляга-

ла в укладанні духовних пісень і віршів у співаники, які були популярними на Карпаторуській Україні та інших її землях. Спочатку вони містили тільки духовні тексти, а з часом сюди почали також включати і світські поетичні твори, зокрема поезії мандрованих дяків, тексти на історичні теми й побутові твори. Крім того, тут є багато поетичних текстів на релігійні теми, пов'язані з унією.

В «Історії української літератури» Франко зробив спробу систематизувати давню українську поезію XVIII століття. Тут містяться спеціальні розділи, присвячені школам і школярським віршам, дяківські вірші, віршовані новели й оповідання. В окремому розділі аналізується поетична творчість Климентія Зіновієва. Дослідник зазначає, що на його час не було зроблено жодної системної спроби дослідити українську поезію цього періоду. З цього нариса Франка в історії української літератури почалися подальші дослідження, присвячені поезії XVIII століття. Схвально дослідник відгукується про поетичні твори Феодана Прокіповича, називаючи його одним з найталановитіших поетів академії. Анонімною полонофільському історичному віршеві «Жарт непотребний» початку XVIII століття Іван Якович Франко присвятив окреме дослідження під назвою «Жарт непотребний. Історична вірша з 1702 р. на історичному тлі» (1912–1913). Тут учений подав детальний історико-літературний аналіз твору, а також джерел для його написання.

Справжніми народними письменниками Іван Франко вважав «мандруючих поетів» Климентія Зіновієва і Григорія Сковороду. Характеризуючи і порівнюючи ці дві постаті, він писав: «Перший належить до початку XVIII в., другий до другої його половини. Літературна і соціальна фізіономія обох однаковісінька, хоч у їх інтелігенції і моральному погляді на життя величезна різниця. Оба вони були ученики Київської академії, оба провели свій вік, блукаючи по Україні та по сусідніх з нею країнах, у обох їх творах крізь старосвітську форму проблискують іскри нових почувань і поглядів, критицизму і рефлексії, зароджується тип новочасного письменника, що виступає не як речник типових поглядів маси або приписів традиційної доктрини, але як індивідуальна поява зі своїми власними поглядами, виробленими сильно розвитим індивідуальним життям і думанням» [2, с. 362]. В «Історії української літератури» Іван Франко детально аналізує феномен Климентія Зіновієва. Іван Якович зупиняється на аналізі творів поета, які були присвячені опису різних ремесел, віршів про козаків. Він стоїть на тому, що творчість автора дає дуже цікавий матеріал для розуміння української літератури XVIII століття, репрезентує особливості життя та побуту нижчих верств суспільства.

Іван Франко увів до наукового обігу поширений на західноукраїнських землях у XVIII столітті акровірш-елегію Олександра Падальського «Пісня про світ». Він першим почав вивчати цей твір, що був знайдений у рукописному збірнику гірського села Тухлі 1751 року. Франко вперше представив цей поетичний текст на суд громадськості, опублікувавши його у журналі «Киевская старина» (1889, т. XXIV) і супроводивши вступною заміткою. Дослідник наголосив на літературній вартості твору, що був написаний народ-

ною розмовною мовою з лементами польськими і старослов'янськими. Звертав увагу Іван Франко і на духовну лірику, надрукувавши низку текстів із рукописних збірок XVI–XVIII століть. Він виділяв і звертав особливу увагу на різдвяні колядки, які називав «правдивими перлами» духовної поезії. Дослідник навіть написав спеціальну працю «Наші коляди» (1890), де подав ґрунтовний порівняльний аналіз українських колядок християнського періоду з язичницькими та середньовічними західноєвропейськими творами цього жанру.

Особливу увагу звертав Іван Франко на збірку духовної поезії «Богогласник», що була опублікована ченцями-василіанами 1790 року у друкарні Почаївського монастиря. До окремих аспектів аналізу цієї збірки дослідник звертається у таких працях, як «Наші коляди», «Карпаторуське письменство», «Апокрифи та легенди з українських рукописів», «Історія української літератури», «Нарис історії українсько-руської літератури», інших розвідках. Дослідник наголошував на тому, що «Богогласник» є збіркою побожних пісень, написаних українською, польською, латинською мовами у різні часи різними авторами, що були представниками різних релігійних конфесій. Більш ранні твори цього жанру були анонімними, а серед авторів пізніших текстів дослідник називає Івана Гешицького, Івана Мاستиборського, Івана Пашковського, Івана Моравського, Івана Вольського, Василя Тарнавського, Дмитра Левковського, Якова Кульчицького, Каспровича, Теодора, Венедикта, Дмитра Туптала та інших. Учений подає реєстр, який становить усього біля п'ятдесяти імен. Також Франко наголошує на тому, що почаївські монахи, готуючи текст до друку, упорядкували його, відредагували, подекуди замінили тексти новішими відповідно до своїх уніатських позицій.

Досліджував Іван Франко також гумористично-сатиричне українське віршування, вважаючи його репрезентацією найбільш демократичних верств суспільства. Він присвятив вивченню цієї теми ряд статей, зокрема «До історії вірші в Україні», «Нові при-

чинки до українського віршування» та ін. Так, у праці «До історії вірші на Вкраїні» дослідник навів два тексти жартівливих творів – «Вірша про Адамів гріх» і діалог «Празник в селі Перемиськім». Він вважав за необхідне збирати ці тексти, а потім подавати до друку для того, щоб учені мали можливість їх досліджувати. У праці «Нові причинки до історії вірші на Вкраїні» Франко подав невідомі на той час тексти віршованого діалогу «Розмова мазура з русином», «Пісня про святого Михайла», «Вірша про Каньовського». Ставши одним із перших дослідників цих текстів, Іван Франко вписав їх у літературний процес, визначивши місце у контексті тогочасних пам'яток.

Результати наукового дослідження та висновки. «Історія української літератури» І. Франка містить розділ «Література XVIII століття», де представлено гумористично-сатиричне і бурлескно-трагедійне віршування. Тут учений виділяє такі пункти, як школи і школярські вірші, дяки і дяківські вірші, віршовані новели й оповідання. Наголошує, що «в нижчих, часто просто пролетарських сферах української суспільності повстає в XVII і XVIII в. своя література, хоч щодо своїх тем покривна з літературою вищих верств, іноді просто переробки літературних тем вищої літератури, та проте нав'язна в значній часті новим духом, більш індивідуальна і свободна від шаблонів, зложена далеко живішаю мовою і для історика літератури далеко цікавіша. Сільські духовні і сільські або мандровані дяки, вбогі жебручі школярі та їх учителі – отсе головний контингент тої школи, що творить свою поезію, свої прозові писання, свою усну традицію і все те ширить у масах народу» [2, с. 348]. Крім того, мандровані дяки виступили носіями такого популярного жанру, як вертеп.

Загалом у науковій спадщині Франка досить детально представлено бачення вченим феномену давньої української поезії. Передусім слід зауважити на тому, що багато текстів цього жанру автор вперше опублікував і ввів до наукового обігу, давши глибокі наукові коментарі до них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Історія літератури руської/ Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1983. – Т. 27. – 1981. – С. 334–336.
2. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. – К. Наукова думка, 1976–1983. – Т. 40. – 1983. – С. 7–370.
3. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1983. – Т. 41. – С. 194–470.
4. Франко І. Святий Климент / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 34. – 1981. – С. 7–347.
5. Франко І. Студії над українськими народними піснями / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 42. – 1984. – С. 7–491.

REFERENCES

1. I. Franko. History of Rus`ka Literature / Ivan Franko // Collection of works: in 50 books.– K. : Naukova dumka, 1976–1983. – Vol. 27. – 1981. – P. 334–336.
2. I. Franko. History of Ukrainian Literature. Part 1. From the beginning of Ukrainian writing to Ivan Kotlyarevsky // Ivan Franko. Collection of works: in 50 books. – K. : Naukova dumka, 1976–1983. – Vol. 40. – 1983. – P. 7–370.
3. I. Franko. An Outline of the History of Ukrainian-Rus`ka Literature by 1890/ Ivan Franko// Collection of works: in 50 books.– K. : Naukova dumka, 1976–1983. – Vol. 41. – P. 194–470.
4. I. Franko. Saint Klyment / Ivan Franko// Collection of works: in 50 books.– K. : Naukova dumka, 1976–1983. – Vol. 34. – 1981. – P. 7–347.
5. I. Franko. Research of Ukrainian Folk Songs / Ivan Franko// Collection of works: in 50 books.– K. : Naukova dumka, 1976–1983. – Vol. 42. – 1984. – P. 7–491.

Поэзия XVI–XVIII веков в научном видении Ивана Франко

О. А. Злотник-Шагина

Аннотация. В статье исследуется специфика интерпретации Иваном Франко украинской поэзии эпохи Барокко. Акцентируется на том, что многие тексты ученый впервые опубликовал и прокомментировал. Подчеркивается, что особенно позитивные оценки он дал стихотворениям на национальную тематику, сборнику духовной лирики «Богогласник». Климентия Зиновьева и Григория Сковороду он называл настоящими украинскими поэтами.

Ключевые слова: Иван Франко, украинская поэзия, эпоха Барокко, бурлескно-травестийная поэзия.

Poetry of XVI–XVIII Centuries and their Scientific Interpretation by Ivan Franko

O. O. Zlotnik-Shagina

Summary. This article is focused on the phenomenon of Ukrainian Baroque poems as specifically interpreted by Ivan Franko. It is underlined that many texts were published and commented by the scientist for the first time. His special positive references, as noted, were given to poems of the national topic, and to the collection of spiritual poems «Bohohlasnyk». Klymentiy Zynoviev and Hryhoriy Skovoroda were referred by him as true Ukrainian writers.

Keywords: Ivan Franko, Ukrainian poems, epoch of Baroque, religious poems, national poems, popular poems.